

Hřích a moc

Polky v českých továrnách

ONDŘEJ KLÍPA

Polští dělníci (z velké většiny ženy) tvořili nejpočetnější skupinu zahraničních pracovníků v komunistickém Československu. Zejména textilní průmysl na severu a východě Čech by bez jejich práce nemohl fungovat. Pro mladé Polky představovala práce v cizině příležitost nejen k vyššímu výdělku, ale také k emancipaci. Jejím důsledkem byl i vysoký počet sňatků s Čechy.¹

„My jim to říkáme pořád: ‚Děvčata, jste tady přece kvůli práci, vždyť my bychom vás mohli poslat domů, když nebudete chodit do práce.‘ Víte, když třikrát nepřijdou do práce, máme je poslat do Polska a dostat za ně okamžitě náhradu. Jenže ono to dost dlouho s tou náhradou trvá. Někdy [ji] vůbec nedostaneme. A ony o tom vědí. A ví, že jim za to nic v podstatě neuděláme. Ale jinak, jinak si na ně nemůžeme stěžovat.“² Takto citoval pracovníce kádrového oddělení tehdy mladičkový polštinou vládnoucí novinář Pavel Hříšný (ještě než se přejmenoval na Pavla Frýborta, pozdějšího autora poněkud pokleslých krimi trháků) ve své velmi otevřené reportáži z podniku Textilana Náchod. Jen necelé dva týdny před srpnovou invází vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 a postupnou obnovou cenzury v ní zachytil jak názory polských dělnic, které zde už zhruba pět let pracovaly na výrobě vlněných suken, tak jejich českého okolí.

Polští dělníci – minimálně ze dvou třetin ženy – byli nejpočetnější a nejdéle pracující skupinou zahraničních pracovníků v Československu. Šlo zároveň o nejrozsáhlejší spolupráci stran pracovních sil v rámci výcho-

Polské dělnice z podniku Kovona Lysá nad Labem s českým kolegou

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

doevropských komunistických zemí. Zatímco Vietnamci a Kubánci, jako další nejvýraznější národnosti „gastarbeitřů“ v někdejší Československé socialistické republice (ČSSR), přijížděli ve větším počtu až od konce sedmdesátých let, spolupráce s Polskem, tehdy Polskou lidovou repub-

likou (PLR), byla navázána již v roce 1962 a během následujících tří dekad se v programu vystřídalo odhadem přinejmenším 75 tisíc Poláků. Na počátku se o přeshraniční výpomoci pracovními silami dohodli představitelé Severočeského a Východočeského kraje se zástupci Vratislavského

¹ Tento text vychází z knihy KLÍPA, Ondřej: *Majstr a Malgorzata. Polky v továrnách ČSSR*. Karolinum, Praha 2021.

² HŘÍŠNÝ, Pavel: *Dívky z druhé strany hranice. Pochodeň*, 10.–11. 8. 1968, s. 12–13, konkrétně na s. 12.

vojvodství. Postupně se spolupráce rozšířila na území celé ČSSR a podobně i příchozí posily mohly být rekrutovány z celého Polska, což tentokrát smluvně ošetřila mezivládní dohoda z července roku 1972. Její platnost vypršela po pěti letech, a přestože byla stále obnovována až do konce existence komunistického režimu (1978, 1984, 1989), zaměstnávání Poláků se postupně redukovalo jen na několik tisíc pracovníků ročně. V menším počtu přicházeli Poláci do Československa na práci hned po druhé světové válce, takže jejich přítomnost (až na několikaleté období tuhého stalinismu) provázela téměř celé poválečné Československo. Do výrobků polských rukou pod hlavičkou československých podniků se tak například oblékala velká část obyvatel ČSSR, aniž by to (dodnes) tušila.

Začátky spolupráce lze vysvětlit celkem jednoduchým tržním tlakem na vyrovnání nabídky a poptávky. Na české straně hranice tou dobou fungovalo množství malých, zejména sklářských a textilních fabrik, po válce postupně zbavených svých (německých, židovských, českých) původních majitelů a sloučených do obřích národních podniků. Spolu s řadou průmyslníků zmizely i desítky tisíc místních německých dělníků. Zároveň se však válečná destrukce na sudetských továrnách téměř vůbec nepodepsala.

V Polsku přitom byla situace v obou ohledech opačná. Těžké boje při osvobození Dolního Slezska tuto oblast, stejně jako většinu Polska, naprosto zdevastovaly. Přestože Rudá armáda s vidinou vítězné budoucnosti dbala v rámci možností na zachování klíčových průmyslových objektů (proto bylo ušetřeno např. hornické město Valbřich), celková ekonomická struktura zdaleka nemohla uspokojit nabídku pracovních sil, zejména žen. Slezsko, podobně jako další regiony získané na úkor Němců, bylo rychle dosídleno jak Poláky z vnitrozemí, tak hlavně přesídlenci z východních oblastí zabraných Sovětským svazem. V celém Polsku proto bylo v polovině

Polská dělnice při výrobě hodinek Prim v národním podniku Elton v Novém Městě nad Metují, 1973

Foto: ČTK/Zuzana Humpálová

šedesátých let registrováno zhruba 65 tisíc (neoficiální odhady jsou však násobně vyšší) nezaměstnaných, z toho zhruba 55 tisíc žen.

Smrt J. V. Stalina a postupná obnova alespoň elementární důvěry mezi samotnými státy východního bloku pak logicky vzbudily zájem sousedních přeshraničních regionů s tak odlišnou nabídkou a poptávkou po pracovní síle navázat spolupráci. Zatímco v lednu 1962 přijela první stovka Valbřišanek do českého příhraničního Mirošova, o čtyři roky později už v českém pohraničí pracovalo více než sedm tisíc Poláků a v roce 1970 již patnáct tisíc.

Ze soudruhů soupeři

Na přelomu šesté a sedmé dekády se přitom plánovalo velké rozšíření celého programu, jak geograficky (zrušení omezení na pohraniční oblasti), tak početně. Počítalo se s příchodem takové vlny polských dělníků, že jich

v ČSSR mělo naráz působit minimálně padesát tisíc. Některé odhady volné pracovní síly v Polsku byly ještě vyšší, jelikož postupně vstupovala na trh práce silná poválečná generace.

Dosud opěvovaná „win-win“ spolupráce obou států však namísto masivního rozšíření utrpěla zásadní trhlinu. Po brutálním zásahu proti revoltujícím dělníkům v Polsku v roce 1970 byl od moci odstaven stárnoucí a stále méně oblíbený despota Władysław Gomułka. Moci se ujal relativně mladý a energií sršící Edward Gierek. Tento francouzsky plynně hovořící a moderně vypadající první tajemník Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) se přesně hodil do období détente, které nastalo jak na celosvětové úrovni mezi USA a SSSR, tak z popudu Charlese de Gaulla a Willyho Brandta na úrovni evropské. Zcela konkrétním projevem obnoveného přátelství mezi Polskem a Západem se stala nabídka dolarových půjček.

Západní banky sice půjčky nabízely – pochopitelně především z vlastních ziskných důvodů, aby se zbavily dolarových přebytků z přehřáté západní ekonomiky – celému východnímu bloku, ale právě Gierek využil této příležitosti nejvíce, veden zejména snahou modernizovat stále ještě relativně zaostalé agrární Polsko a získat si přízeň obyvatel zvýšením jejich životní úrovně. Půjčky investoval především do nové výroby, často na bázi právě zakoupených západních licencí, která ale nevyprodukovala zboží konkurenceschopné na kapitalistických trzích. Záhy proto nastaly problémy se splácením dluhu, které roztočily dluhovou spirálu a vyvolaly těžkou ekonomickou krizi, jež smetla nejen Gierka samotného (byl obviněn ze zpronevěry a téměř rok internován), ale vedla ke vzniku Solidarity a posléze k pádu komunistického režimu v Polsku.

Gierkův modernizační „velký skok“ z počátku sedmdesátých let mimo jiné vytvořil obrovské množství nových pracovních míst (zhruba dva miliony), které brzy „vyluxovaly“ stále početnou nezaměstnanost. Není překvapením, že tento vývoj zásadně změnil plány na vysílání polských pracovníků do Československa i sousední Německé demokratické republiky (NDR), kam byli Poláci posíláni také zhruba od poloviny šedesátých let. Namísto exportování převisu pracovní nabídky se nyní polská vláda snažila své občany udržet doma. Zároveň však byla pod silným tlakem závazků vůči „bratrským“ státům východního bloku na splnění nasmlouvaného počtu pracovníků. A právě vztahy s Československem byly po polské účasti na invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 zvláště citlivou kapitolou, takže se noví vůdci v Praze (Gustáv Husák) i Varšavě (Edward Gierek) z počátku snažili navodit v duchu socialistického internacionalismu dojem ničím nerušené harmonické spolupráce.

V praxi se však již velmi brzy naplno ukázalo, že dosud spolupracující státy se mění ve státy konkurenční, které se přetahují o ty samé dělníky. Navíc se v první polovině sedmdesátých let přibližovala platová hladina v polském průmyslu té československé, takže zeslábla i osobní motivace dělníků k výjezdu. Nejčastější formou nátlaku ze strany Polska vůči Československu se stalo postupné zvyšování finančních a dalších materiálních požadavků, jako byly nároky na kompenzace státní pokladně za vyslání svých pracovníků (obvykle skryté pod pojmem „náborový poplatek“) i přímé benefity polským

V praxi se však již velmi brzy naplno ukázalo, že dosud spolupracující státy se mění ve státy konkurenční, které se přetahují o ty samé dělníky

dělníkům. Šlo zejména o výši platu a různých příspěvků a slev stejně jako o počty dnů placeného volna či povinné materiální vybavení jejich ubytoven v ČSSR. V případě, že se polským úřadům zdálo, že Československo či jednotlivé podniky tyto požadavky dostatečně nesplňují, vysílání dělníků do daného podniku či do ČSSR jako takové pozdržely nebo zastavily úplně. Pokud k takovému úsudku došla polská inspekce v případě závodu, kde již Poláci pracovali, rozhodla o jejich částečném či úplném návratu do vlasti. Kvůli těmto nečekaným komplikacím se podařilo zvýšit množství polských pracovníků v ČSSR jen na maximum 21700 v roce 1973. Od té doby jejich počet kontinuálně klesal s výjimkou krátkého období po vyhlášení válečného stavu v Polsku v roce 1981. Tehdy zejména tragický nedostatek běžného spotřebního zboží a zároveň ukončení

benevolentního hraničního režimu se sousedními socialistickými státy donutily mnohé Poláky k hledání (staro)nových cest, jak získat nezbytné věci každodenní potřeby. Práce v ČSSR se tak alespoň nakrátko znovu hodila.

Moc bezmocných Polek

Obstrukcím Varšavy se Československo přirozeně bránilo tím, že již získané dělníky drželo v podnicích i za cenu různých ústupků, zejména tolerování zvýšených absencí. Jednoduše řečeno, lepší dělník, který občas do práce nepřijde, než dělník žádný. Jak je zřejmé z úvodního citátu reportáže Pavla Hříšného, problém s nedodržením nasmlouvaných „dodávek“ polských pracovníků se projevoval již od konce šedesátých let. Stejně tak je patrné, že podniky byly ochotny přehlížet u Poláků absence a jiné porušování pracovní kázně, aby si je udržely, a především že to polští pracovníci věděli. Jak ale dokládají archivní záznamy, ke skutečně masovému rozšíření tohoto jevu došlo právě za Gierkovy éry v letech sedmdesátých.

Například ředitel podniku Bytex ve Vratislavicích nad Nisou v roce 1975 referoval, že ze strany Polek zaměstnaných v jeho podniku jsou stále „častější výstřelky na vynucování si různých výhod nebo zvláštností, a to především z důvodu nedostatku pracovních sil a v současné době omezeným nábojem nových polských pracovníků“.³ Vedení Východočeských papíren v Lanškrouně roku 1973 píše: „Jako v předchozích obdobích, také ve 2. pololetí loňského roku se nepříznivě projevovala nekázeň některých polských pracovníků (předčasné odjezdy, opožděné příjezdy, vynechávání směn). Toto bylo dosud omlouváno a tolerováno z obavy, aby při tvrdším postupu se podnik neocitl bez polských pracovníků, které nutně potřebuje.“ A dále stejná zpráva uvádí, že „[jsme] nuceni mít ve

3 Státní oblastní archiv (SOA) v Litoměřicích, f. SKNV Ústí nad Labem, inv. č. 1588, Komentář ke čtvrtletnímu hlášení o zaměstnávání polských pracovníků, Vratislavice nad Nisou, 13. 10. 1975.

stavu i pracovníky z PLR s menší pracovní morálkou – není záruka vhodné náhrady“.⁴ Vzhledem k tomu, že ženy tvořily naprostou většinu všech polských pracovníků v Československu a že uvedené zmínky o „toleranci prohřešků“ se týkaly výhradně jich, bude se následující text věnovat jen ženám.

Z množství zpráv podobného typu je cítit určitá bezmoc a snad až překvapení nad tím, že právě těmto ženám byli ředitelé a dílenští mistři československých národních podniků nuceni ustupovat. Přitom zrovna ony měly tehdy všechny sociologické charakteristiky snadno vykořisťovatelné skupiny. Badatelé se obvykle shodují na tom, že fungování státního socialismu bylo závislé na aktivní podpoře zkušených a kvalifikovaných dělnických kádrů. Výrazně horší pozici mělo „periferní“, snadněji zaměnitelné dělnictvo, zvláště pak mladé a nekvalifikované ženy, typicky v textilním průmyslu.⁵ Přesně těmto kritériím Polky vyhovovaly. Navíc přicházely jako migrantky, byť část z nich do ČSSR jen denně či týdně dojížděla. V Československu tak neměly oporu a podporu ani v rodině, ani v místních sociálních vazbách, které by jim pomohly například v konfliktech s nadřízenými.

Samozřejmě lze namítnout, že v podmínkách státem zaručené plné zaměstnanosti, kdy zaměstnavatelům chybí – slovy Marxe – „armáda nezaměstnaných“, jsou všichni zaměstnanci ve výhodné pozici. A protože stát byl jediným vlastníkem výrobních prostředků, přičemž podniky byly do velké míry zbaveny své rozpočtové autonomie, ocitali se jejich manažeři v podstatě na stejné straně barikády jako jejich dělníci proti společnému

Polské dělnice na výletě pózuji u náhodně stojící limuzíny. Motorest U Čtyř kamenů, 1984.

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

„šéfovi“ – státu. Za těchto podmínek je pochopitelné, že podnikoví ředitelé neměli moc důvodů uplatňovat sankce vůči neukázněným pracovníkům. Důležitější pro ně bylo nevytvářet konfliktní situace a udržet si přízeň závodního kolektivu. Jak dokládají například historici Oldřich Tůma a Tomáš Vilímek, zvláště v celkově demoralizované atmosféře po roce 1968 se vedení podniků bálo uplatňovat tvrdší postihy, aby neztratilo poslední zbytky loajality mezi dělníky.⁶ Polky však z této všeobecné praxe přeci jen vybočovaly.

Áčka

Jak dokládají archivní dokumenty, zejména jejich absence vysoko přesahovaly normu běžnou u českých kolegyň. Velkou výhodou Polek oproti

místní pracovní síle byla právě specifická podoba jejich migrace, přesněji řečeno „rozkročení“ mezi stát hostitelský a domovský. Možnost být zároveň „tady“ i „tam“ se pochopitelně projevovala nejvíc u pravidelně dojíždějících dělnic, ale snadno se vrátit do Polska a práci v ČSSR prakticky kdykoliv ukončit (a hned ji získat ve vlasti) mohly od sedmdesátých let i Polky nedojíždějící, tedy dlouhodobě ubytované na československé straně.

V praxi to nabízelo řadu způsobů, jak absenci zvyšovat, a ještě je „omluvit“. Nejčastějším z nich byla zřejmě fingovaná nemocenská. Právě v počtu dnů nemocenské Polky ostatní pracovníky hravě překonaly. Například v podniku Texlen Trutnov se v roce 1975 podílely na celkovém počtu dnů neodpracovaných pro nemoc 42 procenty, přestože tou dobou

4 Státní oblastní archiv (SOA) v Zámruku, f. Krajský národní výbor (KNV) Východočeského kraje Hradec Králové, inv. č. 1535/58, Komentář k pololetnímu výkazu polských dělníků pracujících v ČSR za 1. pololetí 1973, Východočeské papírny, n. p., Lanškroun, 6. 7. 1973.

5 Např. PITTAWAY, Mark: *The Workers' State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary 1944-1958*. Pittsburgh University Press, Pittsburgh 2012, nebo BURAWOY, Michael: *The Politics of Production. Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. Verso, London 1985, s. 163.

6 Přestože podle zákona o přečinech č. 150/1969 Sb. hrozilo za opakované absence odněti svobody a peněžní pokuta, nebyly tyto sankce téměř vůbec uplatňovány. TŮMA, Oldřich - VILÍMEK, Tomáš: Incidents in Czechoslovakian „socialist management“ between 1956 and 1989. Conflict and reconciliation. *Studia culturologica*, 2016, No. 42-43 (Spring - Summer 2016), s. 187-240, konkrétně na s. 226-227.

tvořily jen zhruba 11 procent pracovní síly celého podniku. Jejich komparativní výhoda coby migrantek spočívala v možnosti získat lékařské potvrzení doma v Polsku, což jednoznačně preferovaly před vyšetřením u lékaře v československém podniku. Vedení závodu pak těžko mohlo kontrolovat jak oprávněnost v Polsku vypsané nemocenské, tak její dodržování. Polky totiž pochopitelně trávily získané volno doma ve vlasti. Podobným trikem mohlo do určité míry být časté „ztrácení“ propustek, kterými se Polky legitimovaly

Komunistický režim ženy v ekonomickém smyslu emancipoval pouze tím, že jim více otevřel cestu k placenému zaměstnání

při denním či týdenním přecházení státních hranic. Ztráta propustky sama o sobě nijak trestána nebyla. Vyřizování nové, což jistě nějakou dobu trvalo, pak poskytl alibi pro krýženou absenci v práci.

I v případě, že se své absence nijak legitimizovat nesnažily a kvůli míře neomluvených „áček“ byly nakonec z podniku propuštěny či samy odešly (často bez dodržení výpovědní lhůty), žádný negativní dopad na jejich další profesní uplatnění to nemělo. Zatímco s občanem Československa putovala po pracovních místech také jeho, kvůli své politické roli nechvalně známá kádrová složka, která mohla ovlivnit další zaměstnatelnost, Polky nic takového neprovázelo. Jejich pracovní historie v ČSSR polské šéfy v továrnách nezajímala.

Navzdory takto flagrantnímu porušování pracovní kázně vedení podniků obvykle před Polkami ustoupilo, jelikož na jejich značně neatraktivní

pozice prostě nebylo schopno najít místní pracovní sílu. Ve výsledku tak právě tato objektivně „zranitelná“ skupina získala neobvykle výhodnou a vůči nadřazeným silnou pozici, kterou neváhala využívat ve svůj prospěch. Na tomto místě je však nutné upozornit, že množství absencí, jimiž byly Polky v ČSSR známé, lze těžko považovat za pouhou zahálku či prostě lenost. Do takového stereotypu totiž hrubě nesedí množství Polek „údernic“, vyznamenaných jako nejlepší či zasloužilé pracovnice podniku. Z řady archivních dokumentů i výpovědí pamětníků vyplývá, že – zjednodušeně řečeno – když Polky zrovna pracovaly, pracovaly výborně. I přes absence tak stále byly klíčovou pracovní silou v československém textilním a sklářském průmyslu. V některých závodech tvořily více než polovinu všech zaměstnanců. Navíc byly často umísťovány na obzvláště neoblíbené a náročné pozice, čímž jejich role ve výrobě ještě vzrůstala. Jak uvádí například zpráva podniku Kolora Semily v roce 1974, tedy v době kulminace nekázně a absencí polských dělnic, bez jejich práce by bylo „naprosto nemyslitelné jakékoliv plnění výrobních úkolů“.⁷

Absence v podobě rozličných úniků z práce ovšem nebyly samoúčelné. Šlo spíše o prostor k velmi činorodému a důvtipnému naplňování potřeb, kterých se Polkám a do značné míry ženám v socialismu obecně nedostávalo. Tyto potřeby by bylo možné shrnout do dvou oblastí: ekonomické a sociální.

Dělnice šedé ekonomiky

Únikem z práce v továrně se často stávala práce jiná. Komunistický režim ženy v ekonomickém smyslu emancipoval pouze tím, že jim více otevřel cestu k placenému zaměstnání. Přesněji řečeno je k zaměstnání

Během pracovní pauzy. Polské dělnice v neidentifikované továrně v Hronově.

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

donutil. Navíc obvykle k hůře placené a mnohdy i fyzicky náročnější práci. Nivelizovaná platová politika totiž obvykle neumožňovala běžné rodinné dlouhodobé žít jen z jedné mzdy. Ženám tedy zaměstnání neskytlo plnou ekonomickou nezávislost na mužích. Pokud se chtěly více osamostatnit nebo jen přilepšit rodinnému rozpočtu, musely hledat pololegální či zcela nelegální příjmy. K těm prvním patří případy, kdy Polky v ČSSR vyhledávaly různé „bokovky“. Například o víkendech v okolních zemědělských družstvech. Často však měly hodně povinností i doma v Polsku. Zpráva z podniku Texlen Trutnov z roku 1973 uvádí: „[...] zkušenosti závodů ukazují, že nemocnost a absence prudce stoupají v období intenzivních polních prací (sena, žně, sklizeň brambor), a to zejména nyní, kdy pracovnice vycítily, že závody nemají možnost provádět namátkové kontroly v PLR, jak je dodržován léčebný řád“.⁸

7 SOA v Zámrsku, f. KNV Východočeského kraje Hradec Králové, inv. č. 1535/58, Komentář k pololetnímu výkazu V/MPSV ČSR/14-02, Kolora Semily, g. 1. 1974.

8 Státní okresní archiv (SOKA) Trutnov, f. Texlen s. p. Trutnov (1958–1991), inv. č. 3043/228, Komentář k výkazu „Údaje pro zpracování informace o pracovních silách z PLR“ za rok 1973.

Polské dělnice v prvomájovém průvodu, Lysá nad Labem 1974

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

Jednoznačně více než vedlejší pří-výdělek v ČSSR nebo paralelní práce kupříkladu na rodinném hospodářství v Polsku ale vydělával přeprdej zboží. Díky chronickému nedostatku různých výrobků – v každém státě trochu jiných – a rigidním pravidlům mezinárodního obchodu bývala velká shánka po něčem, co šlo hned za hranici sousedního státu sehnat v obchodě. Až na několik specifických produktů, jako byla například žádaná polská kosmetika, však zboží proudilo především z Československa na výrazně hůře zásobený polský trh. Slovy jedné z polských pracovnic v reportáži Pavla Hříšného z Náchoda: „Jo, viděla jsem ve městě moc hezký botičky, no fakt, dostali všera zboží, já něco koupím, v sobotu jedu domů, tak to máma prodá, soused chtěl košili, musím se po ní podívat, před týdnem jsme s mámou na trhu prodali to dětský prádýlko, jak jsem vám ukazovala.“⁹ Dívka v reportáži přesně vystihla, co bylo stabilně nejžádanější položkou: obuv a oblečení všeho druhu, zejména dětské. Celkový sortiment

převáženého zboží byl ale mnohem širší: od zlatých šperků získaných od sovětských okupačních vojáků (zejména z posádek v Turnově a Milovicích) přes nábytek až po rozličné potraviny (například uzeniny), jak pro přímou spotřebu Polek a jejich rodin, tak pro další prodej za velmi výhodných podmínek.

Polští pracovníci v ČSSR měli možnost legálně vyvézt pro potřeby své a vyživovaných osob ve společné domácnosti určité množství potravin a dalšího spotřebního zboží, zpravidla až do výše platu. Kdo chtěl ale vydělat víc, převezl různě ukryté zboží nelegálně. Jak vyplývá z řady výpovědí bývalých polských pracovnic, k pašování zboží se často uchýlovaly neplánovaně až pod tlakem okolností, tedy hlavně vysoké poptávky po československých produktech ve vlasti. Dalším důvodem mohla být sama hraniční kontrola. Zvláště pro dojíždějící Polky byla totiž každodenní šikana na hranicích tak frustrující, že se k pašování rozhodly až následně jako k určité formě

„kompenzace“ za hodiny a hodiny ponižujících prohlídek. Paradoxně tak procedura, která měla pašování odhalit a zamezit mu, ho zřejmě v mnoha případech vyvolávala.

Polské dělnice se však v tomto ohledu rozhodně nevyrovnaly (nejen) polským „turistům“, provozujícím pašování masového rozsahu v celém prostoru východního bloku. I přes částečné zapojení Polek do pašování byla možnost legálního převozu zboží stále důležitým a někdy možná jediným důvodem, proč přijmout zaměstnání v ČSSR. Zejména od sedmdesátých let, kdy jim už nešlo o existenční řešení nezaměstnanosti. Jakékoliv další omezování této výhody práce v ČSSR se pak přímo projevilo na její atraktivitě. Jedním z výmluvných dokumentů na dané téma je zpráva z podniku Veba Broumov ze srpna 1973 ohledně šestnácti polských dělnic, které po dovolené ve vlasti nenastoupily do práce a oznámily, že se již do Československa nevrátí, protože navzdory očekávání „mají omezené možnosti nákupu a převozu zboží (konkrétně arašídů)“.¹⁰

Právě výhodný přeprdej zboží tak mohl vést ke skutečné materiální emancipaci, kterou jinak samotný plat řadové nekvalifikované dělnice ve spotřebním průmyslu nabízel jen stěží. Zatímco v roce 1976 vydělávaly Polky v textilním průmyslu v ČSSR cca 1500 Kčs hrubého měsíčně, československý dělník ve stavebnictví si tou dobou přišel zhruba na 3000 Kčs. Jedna z respondentek orálněhistorického výzkumu, bývalá polská dělnice F. W. z Valbřichu, vzpomínala, jak si díky obchodování s československým zbožím a také výhodné pozici v továrně (fungovala jako neoficiální tlumočnice českým mistrům a vedení podniku) během několika let vybudovala velmi slušné živobytí, které jí dávalo jako svobodné ženě úplnou nezávislost.¹¹ Ještě než se ve druhé

9 HŘÍŠNÝ, Pavel: *Dívky z druhé strany hranice*, s. 13.

10 SOA v Zámrsku, f. KNV Východočeského kraje Hradec Králové, inv. č. 1535/509, Zápis z prověrky zaměstnávání polských pracovnic v n. p. Veba Broumov, 27. 8. 1973.

11 *Archiv autora*, interview autora s F. W., digitální nahrávka, Valbřich, 31. 5. 2017. V rámci výzkumu jsem uskutečnil patnáct interview

polovině sedmdesátých let rozhodla z osobních důvodů vrátit do Polska, mohla si například pořídit – jak v rozhovoru s velkým uspokojením zdůraznila – v obchodním domě v Pardubicích luxusní kozačky.

I samotné zaměstnání v československé továrně skýtalo při velké pílí jistou finanční nezávislost, ale bylo třeba se k tomu propracovat postupným zvyšováním kvalifikace. Jedním z takových případů zřejmě byla respondentka I. C. z Valbřichu, která v náchodské textilce Tepna pracovala po úctyhodnou dobu téměř dvaceti let.¹² V době nástupu do zaměstnání v ČSSR přitom její kolegyně vydržely v továrně obvykle pouhý rok či dva a mnohé z nich končily již po několika měsících, dokonce týdnech. Díky postupnému kariéernímu růstu se tak zvyšoval i její příjem, takže v rozhovoru hrdě uváděla, že si vydělala víc než její manžel – taxikář ve Valbřichu.

Ženou, nejen matkou

Druhým typickým účelem, ke kterému Polky využívaly značnou toleranci vedení podniků zejména ohledně absence, bylo navazování partnerských vztahů. Uspokojování této sociální potřeby pochopitelně nelze zcela jasně pojmenovat jako hlavní a plánovaný cíl absencí polských dělnic, jelikož vztahy často navazovaly během práce či ve standardní mimo-pracovní dobu. Archivní prameny ale na mnoha místech napovídají, že různé úniky z práce byly těmito aktivitami motivovány nebo s nimi byly okolní společnosti alespoň spojovány. Tak lze číst například zprávu z roku 1973 o dělnici Krystyně Komar z podniku Východočeské mlékárny v Pardubicích, která byla kárána za to, že na čtyři dny zmizela bez omluvy z práce a „pohybovala se po vinárnách a restauracích v Pardubicích s různou

Čech se žení s polskou dělnicí. Lysá nad Labem, nedatováno.

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

společností“.¹³ Řada dalších zpráv se zjevnou nelibostí komentuje, s kým, jak a kdy se Polky „stýkají“ či „navazují blízké vztahy“, místo toho, aby usilovně pracovaly. Zatímco československé dokumenty zdůrazňují, že se tak děje na úkor práce a její produktivity, ty polské vyjadřují hlavně znepokojení tamních úřadů možným poškozením „dobrého jména“ Poláků u jižních sousedů.

Tento jev jistě nelze zveličovat a připisovat Polkám v ČSSR jako nějakou „národní“ charakteristiku. Jak dokládá například polsko-americká historička Malgorzata Fidelis, i v Polsku samotném se v místech ubytování velkého počtu nezadaných mladých děvčat – typicky právě v internátech pro textilní dělnice – okamžitě šířily stereotypy o jejich promiskuitě a pokleslé sexuální morálce.¹⁴ Nelze si přitom nevšimnout, že dobové zprávy o chování těchto slečen podávali převážně starší „mocní muži“ z vedení podni-

ků či stranických a státních orgánů. Stereotyp „bezprizorních dívek“ vyžadujících přísný „otcovský“ dohled či pokárání tak mohl ovlivňovat jejich mínění dříve, než k tomu Polky samy zavdaly svým jednáním důvod. Podobně je potřeba vzít v úvahu i aktivitu mužů v jejich českém okolí. Jak uvedly v rozhovorech bývalé polské dělnice, které pracovaly v Lysé nad Labem, sjížděli se „na ně“ čeští mladíci z širokého okolí. Někteří se přitom i násilím vlámali do jejich ubytoven.

I přes složitost hodnocení těchto „aktivit“ polských dělnic je nezpochybnitelné, že k nim v hojné míře docházelo. Ostatně to dokládá množství uzavřených smíšených sňatků. Jen v letech 1962–1965, kdy do ČSSR Polky teprve postupně přijížděly, bylo uzavřeno pět set sňatků mezi Čechem a polskou textilní dělnicí. Ve druhé polovině sedmdesátých let bylo v ČSSR zaměstnáváno kolem 5–10 tisíc Polek ročně a každý rok se uzavíralo úctyhodných 800–900

s bývalými dělnicemi, které se v ČSSR vdaly a zůstaly zde (Praha, Lysá nad Labem, Česká Lípa), stejně jako s těmi, které se po ukončení zaměstnání v Československu vrátily do Polska (Valbřich).

12 Archiv autora, interview autora s I. C., digitální nahrávka, Valbřich, 31. 5. 2017.

13 SOA v Zámruku, f. KNV Východočeského kraje Hradec Králové, inv. č. 1535/58, Zápis z jednání u s. ředitele.

14 FIDELIS, Malgorzata: *Women, Communism and Industrialization in Poland*. Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 180–187.

smíšených manželství mezi nimi a československými občany.

Vzhledem k tomuto vskutku pozoruhodnému počtu snadno vznikl všeobecný názor, zaznamenaný například etnologem Vladimírem Kristenem, který v té době mezi Polkami prováděl terénní výzkum, že právě snaha „výhodně“ se vdát za Čecha byla hlavním motivem jejich příchodu do ČSSR. Měly to dokumentovat také početné případy předmanželských těhotenství, kterými Polky údajně donucovaly své české partnery k manželství.¹⁵ Stejně jako poměrně četné rozvody smíšených párů, kdy už ovšem polská žena získala možnost trvalého pobytu v ČSSR, o což mělo právě jít.

Jakékoliv morální hodnocení otázky partnerských vztahů a manželství je velmi ošidné. Jistě byly Polky, zvláště z chudého východopolského venkova, které k nám na počátku sedmdesátých let přicházely se zřejmou touhou zajistit si lepší ekonomickou budoucnost. Stejně tak ale nepochybně existovala početná skupina těch, které se vdaly z lásky ke svému partnerovi bez ekonomické motivace, jak možná potvrzují dodnes existující šťastné smíšené svazky, mezi nimiž probíhala část výzkumu.

Bližší pohled na archivní materiály i dnešní výpovědi bývalých dělnic ukazují, že vidinu sňatku s Čechem nelze jednoduše brát jako příčinu navazování partnerských vztahů. Polky dodnes žijící v Čechách ve svých výpovědích potvrzovaly, že sňatek s Čechem rozhodně nebyl v plánu a šlo spíše o shodu okolností. Místo touhy vstoupit co nejdříve do manželství s občanem sousední země se totiž mnohem zřetelněji snažily manželství oddálit. Podobně jako v ekonomické oblasti, byla i ve sféře rodiny komunistická forma emancipace žen rozporuplná. Na jedné straně se komunisté snažili rozejít s katolickou maloburžoazní morálkou, což se jim podařilo částečnou

Český mistr a jeho polské podrízené, Kovona Lysá nad Labem

Foto: Klub Polski Lysá nad Labem

liberalizací rodinného práva a zpřístupněním možnosti předčasného ukončení těhotenství. Zároveň však většina komunistických předáků v Československu i Polsku pocházela z výrazně konzervativního dělnického prostředí, takže nějaký znatelnější posun v pojetí role ženy v rodině nenastal. (Netřeba připomínat přísně konzervativní postoj komunistické nomenklatury k sexuálním menšinám.) Ženám proto neodpadly povinnosti spojené s výchovou dětí ani s plným servisem manželovi. Stát jim přes všechny „socialistické závazky“ v mnoha případech příliš nepomohl ani v každodenní péči o děti (formou jeslí, mateřských škol a kolektivního stravování) po dobu, kterou musely trávit v práci.

Od konce šedesátých let se navíc v řadě zemí – komunistické Polsko nevyjímaje – začala projevovat populační krize, kdy sice na pracovní trh vstupovaly silné poválečné ročníky, ale nerodily se v dostatečném počtu nové děti. Gierkovo vedení proto mírně rozšířilo sociální pobídky pro ženy (zejména mateřskou dovolenou)

s cílem zvýšit natalitu, i když ne v tak velké míře jako Husákova administrativa v ČSSR. Stále silnějším důrazem na co možná nejrychlejší a nejproduktivnější mateřství se pak polští komunisté de facto prolnuli právě s konzervativním katolickým venkovem a jeho etikou. Ještě viditelněji se v této otázce sblížili v osmdesátých letech s nastupující opoziční silou. Pod tlakem nezávislých odborů Solidarita vláda přistoupila k dalším sociálním úlevám, aby se ženy mohly více věnovat své mateřské úloze.

Ženy samotné se svými názory a plány přitom v debatě o své roli ve společnosti žádné autentické zastoupení „zdola“ neměly. Je proto docela pravděpodobné, že mnohým z nich záměr „mocných mužů“ ohledně jejich těl a celkové budoucnosti nevyhovoval. Jednoduše chtěly aspoň po nějakou dobu navázat vztah, který nutně nemusel přímo vést k manželskému svazku. Právě „únik“ z dohledu rodičů a státních úřadů do Československa jim k tomu skýtal ideální příležitost.

Poslužme si naposledy citací polských pracovnic z reportáže v Náchov-

15 KRISTEN, Vladimír: Ke studiu polských zahraničních pracujících v ČSSR po druhé světové válce. In: *Etnické procesy v ČSSR. Polské etnikum*. Krajské kulturní středisko Ostrava, Ostrava 1989, s. 193.

dě ze srpna 1968, kdy ještě bylo možné psát o zástupkyních bratrského národa zcela otevřeně (od té doby se žádný podobný článek v československých médiích neobjevil): „*S Beatou půjdem do kavárny, možná že tam budou zase ty dva kluci, jako včera, musím se trochu víc namalovat, určitě nás budou chtít sbalit, no co, jsou docela k světu, možná, že by stáli za hřích, v sobotu musím jít doma ke zpovědi, stejně už jsem nebyla, ani nepamatuju, maminka se bude zlobit...*“¹⁶

Kdo tu hřeší?

Ve své stížnosti na neomluvené absence polských pracovníků ubytovaných přes týden ve Varnsdorfu, zvláště ve dnech těsně před víkendovými pobyty v Polsku a po nich, uvedlo vedení místní textilky Velveta, že „[r]ůzná opatření prováděná správou závodu, R[evolučním]O[dborovým]H[nutím] i polskou správou jsou téměř bezvýsledná. [Polky] hřeší na nedostatek pracovních sil, zvláště v profesi nabíječek.“¹⁷ Právě slovo „hřeší“ symbolicky vyjadřuje celkové vyznění archivních zpráv i řady vzpomínek pamětníků na působení polských dělnic v Československu. Vzhledem k paternalistické podstatě státního socialismu není divu, že dobové chápání chování polských dělnic je silně genderově zaujaté a normativní. Rolí staršího „mocného muže“ (např. dílenského mistra, ředitele podniku či státního úředníka) je dohlížet, napomínat a (pře)vychovat naivní a neposlušná „děvčata“. V „provinění“ polských dělnic obvykle nebyla nalézána žádná srozumitelná a racionální, natožpak morálně obhajitelná strategie,

nehledě na zcela ignorovanou roli českých mužů v oněch prohřeších. Výše popisované úniky žen ze státem vnučených produktivních a reprodukčních funkcí však ukazují, že jejich chování mohlo být racionálním a morálně obhajitelným způsobem uspokojování zcela legitimních potřeb v ekonomické i sociální oblasti.

Nakonec se lze ptát, kdo je tu skutečným „hříšníkem“. Jak uvádí například právnička Barbara Havelková, ženy byly zákoníkem práce z roku 1965 sice chráněny před zdraví škodlivým pracovním prostředím, např. vibracemi, extrémním horkem a zimou, chemikáliemi či zvedáním těžkých břemen, ale stát tato svá vlastní pravidla bez uzardění porušoval, „*pokud to vyžadovalo socialistické hospodářství*“. Zákoník práce stanovil, že „*ženy nesmějí být též zaměstnávány pracemi, které jsou pro ně fyzicky nepřiměřené nebo škodí jejich organismu*“.¹⁸ Jak dokládají archiválie či vzpomínky dělnic, pracovní prostředí v textilkách či sklárnách však charakterizovalo nesnesitelné vedro (až 40 °C), ohlušující rachot strojů, prach, dusno, chemický zápach, nebezpečí úrazu, nutnost přenášet těžká břemena, zanedbané sanitární zázemí, neexistence prostor na převlečení a svačinu.

Evaluace pracovních podmínek žen z Vratislavského vojvodství v polských textilkách obdobného typu jako v ČSSR v roce 1969 došla k závěru, že jsou „*velmi těžké*“ a vedou „*příliš brzy*“ k onemocnění typu křečové žíly, hluchota, obtíže dýchacího a zažívacího ústrojí, „*a dokonce velkému počtu gynekologických chorob*“.¹⁹ V případech, že polské dělnice zvolily

práci v závodech na československé straně, je u denně dojíždějících nutno připočítat k těmto obtížím vstávání ve dvě či tři hodiny ráno a kodrcání rezavým autobusem přes hory tam a zase zpět. Zaměstnankyně podniku Texlen Trutnov v roce 1974 ohledně podmínek dojíždění uvedly, že jejich „*autobus je děravý, je v něm zima a prší do něj, není v něm dostatek sedaček, takže celou cestu musíme stát. Z ČSAD přišla odpověď, že v době deště máme jezdit s deštníky* [!].“²⁰

Výzkum týkající se polských dělnic zaměstnaných v komunistickém Československu tak ukazuje svébytnou a subverzní podobu emancipace žen ve státním socialismu či závislost plánované ekonomiky na ochotě vykonávat práci i v případech tak „okrajové“ (z hlediska nepsané hierarchie pracovního trhu) pracovní síly, jakou byly nekvalifikované migrantky v lehkém průmyslu. Staví ale do jiného světla také tehdy i dnes mnohde zakořeněný stereotyp o pochybných morálních kvalitách těchto polských dělnic. pd

Ondřej Klípa (1979) vystudoval slavistiku (se specializací polština) a etnologii na FF UK a Mezinárodní teritoriální studia na IMS FSV UK.

Vyučoval na School of International Relations and Diplomacy Anglo-americké univerzity v Praze, na Evropské univerzitě Viadrina ve Frankfurtu nad Odrou a na University of Illinois v Chicagu (Fulbright-Masarykovo stipendium). Od roku 2017 je odborným asistentem na Katedře ruských a východoevropských studií IMS FSV UK. Je autorem knihy *Majstr a Małgorzata. Polky v továrnách ČSSR* (Karolinum, Praha 2021).

16 HRÍŠNÝ, Pavel: *Dívky z druhé strany hranice*, s. 13.

17 SOA v Zámrsku, f. KNV Východočeského kraje Hradec Králové, inv. č. 1535/58, Komentář k pololetnímu výkazu MPSV ČSR o počtu polských dělníků pracujících v ČSR v 1. pololetí 1973, Velveta n. p. Varnsdorf, 30. 6. 1973.

18 HAVELKOVÁ, Barbara: Genderová rovnost v období socialismu. In: BOBEK, Michal - MOLEK, Pavel - ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Masarykova univerzita - Mezinárodní politologický ústav, Brno 2009, s. 179-206, konkrétně na s. 200.

19 *Archivum Państwowe we Wrocławiu* (APW), f. Wojewódzka Rada Związków Zawodowych, i. č. 243, Realizacja uchwał VI Kongresu Związków Zawodowych dotyczących warunków pracy kobiet w świetle opinii pracownic wybranych zakładów, 26. 2. 1969.

20 RÝZNAR, Ladislav a kol.: *Polské pracovnice jako zvláštní sociální skupina v n. p. TEXLEN Trutnov*. Interní materiál podniku, Pardubice 1974, s. 103. SOkA Trutnov, f. Texlen s. p. Trutnov (1958-1991).